

УДК 346.9+347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.41>

ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

Черненко І.В.,

*аспірант кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури,
прокуратури, судоустрою*

*Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,*

адвокат

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7712-1888>

Черненко І.В. Передумови запровадження судового контролю за виконанням судових рішень в Україні

З моменту проголошення незалежності України система виконання судових рішень зазнавала значних змін, які були обумовлені зміною суспільного ладу в державі та новими викликами.

Інститут судового контролю за виконанням судових рішень в Україні запроваджувався несистемно, що призводило до низької його ефективності.

Задля вирішення поставленої мети, яка ставилась під час запровадження судового контролю за виконанням судових рішень, в даній статті досліджено передумови запровадження судового контролю за виконанням судових рішень в Україні.

Здійснено умовний поділ передумов запровадження судового контролю за виконанням судових рішень на історичні, юридичні та економічні.

До історичних передумов запровадження судового контролю за виконанням судових рішень відноситься чинність радянського законодавства після проголошення незалежності України, яким передбачався контроль суддею за правильним і своєчасним виконанням судового рішення, тобто фактичне здійснення судового контролю за виконанням судового рішення.

До юридичних передумов запровадження судового контролю за виконанням судових рішень віднесено винесення низки рішень Європейського суду з прав людини та рішень Комітету міністрів Ради Європи, якими констатовано систематичне невиконання рішень національних судів, а також існування структурної проблеми в Україні щодо невиконання рішень національних судових органів.

До економічних передумов запровадження судового контролю за виконанням судових рішень віднесено негативну оцінку українським підприємництвом ефективності та тривалості виконання ухвалених судом рішень, взяття Україною зобов'язання щодо реформування системи виконання судових рішень задля покращення умов ведення бізнесу в країні та зовнішньоекономічних відносин з іншими країнами, залучення інвестицій, укладення економічних угод.

Визначення передумов запровадження інституту судового контролю за виконанням судових рішень дає чітку відповідь щодо мети запровадження даного інституту, а також шляхів покращення процедури та форм здійснення, що потребує більш детального дослідження.

Ключові слова: судовий контроль за виконанням судового рішення, передумови судового контролю, виконання судового рішення.

Chernenko I. Prerequisite for implementation of judicial control over the enforcement of judgments in Ukraine.

Since the declaration of Ukraine's independence, the system of enforcement judgments has undergone significant changes, which were caused by changes in the social order in the country and new challenges.

The judicial control over the enforcement of judgments in Ukraine was implemented in a non-systematic manner, which led to its low efficiency.

To solve the set goal, which was set during the introduction of judicial control over the enforcement of judgments, this article examines the prerequisites for the introduction of judicial control over the enforcement of judgments in Ukraine.

Conditional division of the prerequisites for the introduction of judicial control over the enforcement of judgments into historical, legal and economic ones has been carried out.

The historical prerequisites for the introduction of judicial control over the enforcement of judgments include the validity of Soviet legislation after the declaration of independence of Ukraine, which provided for control by a judge over the correct and timely enforcement of a court decision, that is, the actual exercise of judicial control over the enforcement of judgments.

The legal prerequisites for the introduction of judicial control over the enforcement of judgments include the issuance of many decisions of the European Court of Human Rights and decisions of the Committee of Ministers of the Council of Europe, which stated the systematic non-implementation of national court decisions, as well as the existence of a structural problem in Ukraine regarding the non-implementation of decisions of national judicial bodies.

The economic prerequisites for the introduction of judicial control over the enforcement of judgments include a negative assessment by Ukrainian entrepreneurs of the effectiveness and duration of enforcement judgments, Ukraine's undertaking to reform the system of enforcement judgments to improve the conditions of doing business in the country, foreign economic relations with other countries, attracting investments, the conclusion of other economic agreements.

Determining the prerequisites for the introduction of the institution of judicial control over the enforcement of judgments gives a clear answer to the purpose of the introduction of this institution, as well as ways to improve the procedure and forms of implementation, which requires more detailed research.

Key words: judicial control over the enforcement of judgments, judicial control over execution court decisions, proceeding court decisions.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства неодмінно призводить до необхідності внесення змін до законодавства для ефективного врегулювання суспільних відносин. Система виконання судових рішень в Україні зазнавала значних змін з моменту проголошення незалежності України, які були обумовлені зміною суспільного ладу в державі та новими викликами.

Інститут судового контролю за виконанням судових рішень в Україні запроваджувався несистемно, що призводило до низької його ефективності.

Задля вирішення поставленої мети, яка ставилась під час запровадження судового контролю за виконанням судових рішень, варто дослідити передумови його запровадження в Україні.

Стан опрацювання цієї проблематики. Питанням судового контролю за виконанням судових рішень опікувались такі вчені як В. Авер'янов, Ю. Волкова, І. Жукевич, В. Кравчук, О. Сасевич, О. Хотинська-Нор та інші.

Фундаментальні дослідження передумов запровадження судового контролю за виконанням судового рішення в Україні наразі відсутні.

Метою статті є визначення передумов запровадження судового контролю за виконанням судових рішень в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Після проголошення незалежності, Україна протягом тривалого часу керувалась нормативно-правовими актами Української Радянської Соціалістичної Республіки, які були чинними на момент проголошення.

Повноваженнями щодо примусового виконання рішення в УРСР були наділені судові виконавці відповідно до Закону УРСР від 05.06.1981 року "Про судоустрій України" [1]. Судові виконавці перебували при районних (міських) народних судах і призначались начальниками відділів юстиції виконавчих комітетів обласних та Київської міської Ради народних депутатів. На судових виконавців покладалось виконання рішень, ухвал і постанов по цивільних справах, в кримінальних справах - у частині майнових стягнень, а також інших рішень і постанов у передбачених законом випадках.

Цивільний процесуальний кодекс УРСР від 18.07.1963 року, який був введений в дію 01.01.1964 року та був чинним на момент проголошення незалежності, відносив до органів виконання судових рішень судових виконавців, на яких було покладено обов'язки вживати всіх законних заходів

до швидкого і реального виконання судового рішення. Контроль за правильним і своєчасним виконанням судового рішення здійснював суддя того суду, при якому знаходився судовий виконавець, що є видом судового контролю.

Систему арбітражних судів України та виконання судових рішень арбітражних судів було закладено Законом УРСР від 04.06.1991 № 1142-ХІІ “Про арбітражний суд” [2] та Законом України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ “Арбітражний процесуальний кодекс України” [3].

Виконання рішення арбітражних судів проводились на підставі виданого ним наказу, який надсилався одночасно з рішенням. Накази про стягнення грошових сум видавались або надсилались стягувачеві, про стягнення сум у дохід бюджету - місцевим органам податкової служби і виконувались через банки у встановленому порядку. Всі інші накази, які видавав арбітражний суд виконувались судовими виконавцями.

Отже, чинність радянського законодавства після проголошення незалежності України, яким передбачався контроль суддею за правильним і своєчасним виконанням судового рішення (фактично здійснення судового контролю за виконанням судового рішення) можна віднести до історичних передумов запровадження судового контролю за виконанням судових рішень.

Механізм примусового виконання рішень в УРСР не потребував значного примусу, оскільки обов’язковість виконання судового рішення забезпечувалась авторитетом держави, а відтак панівна більшість судових рішень виконувались в добровільному порядку.

З набуттям Україною незалежності та зміною соціального та економічного курсу виникла нагальна потреба у реформуванні та створенні незалежної судової системи, яка за прийнятою в 1991 році Концепцією мала набути статусу самостійної гілки державної влади [4].

Законом України від 24.03.1998 № 202/98-ВР “Про державну виконавчу службу” [5] було створено Державну виконавчу службу України в структурі Міністерства юстиції України та ліквідовано інститут судових виконавців. Також був прийнятий Закон України від 21.04.1999 № 606-ХІV “Про виконавче провадження” [6], яким було визначено умови і порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), що відповідно до закону підлягали примусовому виконанню у разі невиконання їх у добровільному порядку.

В подальшому, 19 жовтня 2000 року Законом України від 19.10.2000 № 2056-ІІІ “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям законів України “Про державну виконавчу службу” та “Про виконавче провадження”” були внесені відповідні зміни для функціонування державної виконавчої служби до Цивільного процесуального кодексу України, Арбітражного процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших нормативно-правових актів.

Отже, на даному етапі повноваження примусового виконання судових рішень були виокремлені від судової гілки влади та передані Державній виконавчій службі України, яка була створена в структурі Міністерства юстиції України.

Водночас дані зміни призвели і до багатьох неузгодженостей в законодавстві. Вчені С.Я. Фурса та С.В. Щербак висловлювали думку, що “проблема примусового виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів набула нового змісту в силу того, що прийняття нового законодавства про виконавче провадження не тільки не вирішило, а навпаки, поставило блок нових питань, пов’язаних із подальшим удосконаленням норм законодавства про виконавче провадження. Невирішення цілого ряду проблемних спірних моментів, що виникають у практиці застосування законодавства про виконавче провадження, призводить до незахищеності прав власника та інших зацікавлених осіб і дорого коштує як окремим учасникам цивільного обігу, так і державі в цілому, а тому потребує значного оновлення” [7, с. 25].

Запроваджена реформа не забезпечила в повній мірі ефективну систему виконання судових рішень. Свідченням цього було винесення Європейським судом з прав людини численних рішень проти України за тривале невиконання судових рішень, а саме рішення від 29 червня 2004 року у справі “Войтенко проти України” (Заява № 18966/02), рішення від 27 липня 2004 року у справі “Ромашов проти України” (Заява № 67534/01), рішення від 29 листопада 2005 року у справі “Носаль проти України” (Заява № 18378/03), рішення від 13 грудня 2005 року у справі “Гаркуша проти України” (Заява № 4629/03), рішення від 15 червня 2006 року у справі “Михайлова та інші проти України” (Заява № 16475/02), рішення від 13 липня 2006 року у справі “Васильєв проти України” (Заява № 10232/02), рішення від 12 жовтня 2006 року у справі “Півненко проти України” (Заява № 36369/04), рішення від 7 грудня 2006 року у справі “Тарасенко проти України” (Заява № 43485/02).

Подальше реформування інституту примусового виконання судових рішень відбувалось шляхом прийняття нового Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 № 1618-IV, розділ VI якого врегулював правовідносини, які пов'язані із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб).

Прийнятий Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV запровадив механізм судового контролю, який передбачав дискреційні повноваження суду, який ухвалив судові рішення в адміністративній справі, зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення.

Даний звіт оцінювався судом та за наслідками розгляду звіту суд був наділений повноваження постановити окрему ухвалу.

Вперше, із прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV, суд наділявся повноваженнями не лише оцінювати рішення, дії або бездіяльність державної виконавчої служби під час примусового виконання судового рішення, а також безпосередньо зобов'язати суб'єкта владних повноважень надати звіт про виконання судового рішення.

Водночас практика застосування судами повноважень щодо витребування звітів про виконання судових рішень не стала поширеною, а проблеми щодо невиконання судових рішень лише загострювалися.

На науковому рівні продовжувались дискусії стосовно можливих шляхів підвищення рівня виконання судових рішень і науковці дійшли висновку, що судовий контроль за виконанням судових рішень є складовою єдиного процесу захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, який відбувається у рамках однієї справи, незалежно від того, в якій сфері – публічній чи приватній, виникли спірні правовідносини [8, с. 7]. Тобто фактично було обґрунтовано єдність судового процесу, яка полягала в судовому процесі за результатами якого виноситься остаточне рішення та фактичне виконання даного рішення.

6 березня 2008 року Комітет міністрів Ради Європи розглянув заходи, запроваджені Урядом України для забезпечення виконання рішень суду у справах, в яких порушується питання тривалого невиконання остаточних рішень національних судів.

Комітет міністрів Ради Європи ухвалюючи тимчасову резолюцію закликав органи влади України запровадити ефективну національну політику з метою ефективного виконання вже оголошених заходів щодо реформування системи виконання судових рішень, а також прийняти відповідні зміни до законодавства України щодо розгляду справи судом та виконавчого провадження протягом розумного строку.

Комітет міністрів Ради Європи з 2 до 5 червня 2009 року прийняв рішення CM/Del/Dec (2009) 1059 в якому зазначив, що невиконання рішень національних судових органів є структурною проблемою в Україні і як наслідок продовжується постійне зростання потоку нових заяв до Європейського суду з прав людини стосовно невиконання рішень національних судів.

В подальшому, Європейський суд з прав людини ухвалив “пілотне” рішення від 15 жовтня 2009 року у справі “Юрій Миколайович Іванов проти України” (Заява № 40450/04) [9].

В даній справі скажчик зазначав про тривале невиконання остаточних рішень національних судів. Європейський суд з прав людини постановив, що мало місце порушення пункту 1 статті 6 та статті 13 Конвенції з прав людини та основоположних свобод, а також що дані порушення є наслідком несумісної з положеннями Конвенції з прав людини та основоположних свобод практики, яка полягає в систематичному невиконанні Україною рішень національних судів, за виконання яких вона несе відповідальність і у зв'язку з якими сторони, права яких порушені, не мають ефективних засобів юридичного захисту.

Покращити ситуацію з виконанням судових рішень мав би Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”, який набрав чинності 30 вересня 2016 року [10]. Даний закон доповнив Конституцію України статтею 129¹, яка встановлює, що судові рішення є обов'язковим до виконання, держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку, а контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Тобто з 30 вересня 2016 року судовий контроль за виконанням судового рішення закріплено на рівні Конституції України.

Законом України від 03.10.2017 № 2147-VIII “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративно-

го судочинства України та інших законодавчих актів» [11] до процесуальних кодексів були внесені зміни, які зокрема внесли зміни щодо судового контролю.

Цивільний процесуальний кодекс України не зазнав суттєвих змістовних змін, а господарський процесуальний кодекс України було доповнено інститутом судового контролю, який передбачав право сторін звернутись до суду із скаргою щодо рішень, дій або бездіяльності державного або приватного виконавця, іншої посадової особи органу державної виконавчої служби.

Інститут судового контролю в Кодексі адміністративного судочинства України був змінений шляхом розширення повноважень адміністративних судів щодо накладення штрафу у разі невиконання судового рішення на відповідального за виконання судового рішення керівника суб'єкта владних повноважень.

Водночас проблема невиконання судових рішень є системною в Україні та підтвердженням цьому є винесене 12 жовтня 2017 року рішення у справі «Бурмич та інші проти України» (CASE OF BURMYCH AND OTHERS v. UKRAINE) (Заява № 46852/13 та інші).

30 вересня 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1218-р було схвалено Національну стратегію розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2022 року. Так, однією з причин виникнення системної проблеми невиконання судових рішень було визначено недосконалий механізм здійснення судового контролю за виконанням рішень судів щодо стягнення заборгованості, тоді як однією з цілей Уряду постановлено удосконалення процедури встановлення або зміни способу або порядку виконання судових рішень.

Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 було затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки. Серед основних проблем, які окреслені в даній стратегії є неналежне виконання судових рішень, неефективність механізмів судового контролю за виконанням судових рішень.

Об липня 2023 року у Верховній Раді України зареєстрований проєкт Закону України «Про внесення змін деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль» № 9462 [12].

Як зазначено в пояснювальній записці до даного проєкту Закону України, підставою його розроблення є перебування України на третьому місці серед країн з найбільшою кількістю заяв, що надійшли до Європейського суду з прав людини, і справ, що знаходяться під наглядом Комітету міністрів Ради Європи (за даними щорічного звіту Комітету міністрів Ради Європи за 2019 рік). Однією із ключових є група справ Іванов/Бурмич, що перебувають під посиленним наглядом Комітету міністрів Ради Європи і стосуються довготривалої структурної проблеми невиконання або несвочасного виконання судових рішень національних судів (порушення Україною пункту 1 статті 6 та статті 13 Європейської конвенції з прав людини, статті 1 Протоколу № 1).

Отже, винесення низки рішень Європейського суду з прав людини та рішень Комітету міністрів Ради Європи, якими констатовано систематичне невиконання рішень національних судів, а також існування структурної проблеми в Україні щодо невиконання рішень національних судових органів можна віднести до юридичних передумов запровадження судового контролю за виконанням судового рішення.

Після здобуття незалежності Україна почала активно співпрацювати з міжнародними фінансовими організаціями, та вже в 1992 році стала членом Міжнародного валютного фонду та Світового Банку, а у 1999 році ратифікувала першу угоду з Організацією економічного співробітництва та розвитку. Також Україна постійно здійснює співпрацю з іншими міжнародними організаціями, а також економічними союзами та країнами задля залучення іноземних інвестицій в країну.

Значна частина угод, які укладаються між Україною та міжнародними партнерами містять зобов'язання України щодо реформування судової системи. Серед таких зобов'язань є поліпшення системи виконавчого провадження та умов ведення бізнесу, що значною мірою пов'язано із захистом тих інвестицій та коштів, які Україна отримує від міжнародних партнерів.

В 2014 році була укладена Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Задля забезпечення доступу до ринку капіталів, товарів та послуг ЄС, а також більш тісного співробітництва в інших сферах, Україною взяті зобов'язання реформувати низку сфер, в тому числі і юстицію.

Як реалізацію одного із заходів відповідно до статті 14 Розділу III Угоди про асоціацію, Кабінетом Міністрів України зазначено про прийняття Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII

“Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів” [13], яким було доповнено господарське процесуальне законодавство інститутом судового контролю за виконанням судових рішень, а також розширено межі застосування судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві.

Ще одним прикладом таких угод можна зазначити Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором, який був ратифікований Законом України від 18.06.2015 № 538-VIII. Відповідно до п.19 даного меморандуму, Україна з метою поліпшення примусового виконання договорів та умов ведення бізнесу, зобов'язана була здійснити низку заходів в рамках Національної стратегії реформування сектору правосуддя на 2015–2020 р.р. В свою чергу стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, яка схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, зазначала про істотні проблеми, які існують у системі виконання судових рішень, зокрема гранично низьку частку фактичного виконання судових рішень та системні недоліки у взаємодії державних виконавців з іншими державними та недержавними установами. Одним з напрямів реформування системи судоустрою та судочинства була реорганізація системи виконання судових рішень та підвищення ефективності виконавчого провадження.

Також варто зазначити про негативну оцінку українського бізнесу щодо роботи судової гілки влади. Як вбачається зі звіту Європейської бізнес асоціації, український бізнес негативно оцінює діяльність судової влади зазначаючи про неефективність та довготривалість виконання ухвалених судом рішень [14].

Отже, негативна оцінка українським підприємництвом ефективності та тривалості виконання ухвалених судом рішень, взяття Україною зобов'язання щодо реформування системи виконання судових рішень задля покращення умов ведення бізнесу в країні, зовнішньоекономічних відносин з іншими країнами, залучення інвестицій, укладення економічних угод можна визначити економічними передумовами запровадження судового контролю за виконанням судового рішення.

Висновки. З моменту проголошення незалежності, Україна успадкувала разом з радянським законодавством інститут судового контролю за виконанням судового рішення, що складає історичну передумову судового контролю за виконанням судових рішень в Україні. В подальшому, розвиток економічних взаємовідносин та невирішеність структурної проблеми щодо тривалого невиконання остаточних судових рішень національних судів були відповідно економічними та юридичними передумовами запровадження судового контролю за виконанням судових рішень в Україні.

Визначення передумов запровадження інституту судового контролю за виконанням судових рішень дає чітку відповідь щодо мети запровадження даного інституту, а також відкриває шлях до дослідження покращення процедури та форм здійснення судового контролю за виконанням судових рішень в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закону УРСР від 05.06.1981 року “Про судоустрій України” (Відомості Верховної Ради (ВВР) 1981, № 24, ст. 357), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10/ed19810605#Text>.
2. Закон УРСР від 04.06.1991 № 1142-XII “Про арбітражний суд” (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 36, ст. 469), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1142-12/ed19910604#Text>.
3. Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII “Арбітражний процесуальний кодекс України” (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст. 56), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed19911106#Text>.
4. Сайко Л.Ю. Історія виникнення і розвитку інституту виконавчого провадження. Міжнародно-правове забезпечення стабільності та безпеки суспільства: матеріали науково-теоретичної конференції, м. Суми, 25.05.2013 р. / Ред. кол.: А.М. Куліш, М.М. Бурбика, М.І. Логвиненко та ін. Суми: СумДУ, 2013. С. 104–106. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/34037/1/Sayko_executory%20process.pdf.
5. Закон України від 24.03.1998 № 202/98-ВР “Про державну виконавчу службу” (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 36-37, ст. 243).

6. Закон України від 21.04.1999 № 606-XIV “Про виконавче провадження” (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 24, ст. 207).
7. Фурса С.Я. Виконавче провадження в Україні: навч. посіб. / С.Я. Фурса, С.В. Щербак. – К.: Атіка, 2002 – 480 с.
8. Хотинська О.З. Обов’язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10 / Академія адвокатури України. Київ, 2006. 20 с., URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2006/06hoozsu.zip.
9. Рішення ЄСПЛ від 15 жовтня 2009 року у справі “Юрій Миколайович Іванов проти України” (Заява № 40450/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#top.
10. Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
11. Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/ed20171003#Text>.
12. Проект Закону про внесення змін деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль № 9462 від 06.07.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42236>.
13. Пульс Угоди: моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/streams/human-rights-justice-and-anticorruption/2017-substream4-59>.
14. Судовий індекс: Чи довіряє бізнес судам. URL: <https://eba.com.ua/sudovyj-indeks-chy-doviryaye-biznes-sudam>.